

Parti Sistemleri ve Seçim Tekniği

Doç. Dr. Esat ÇAM

Temsilî rejimin geçirdiği demokratik gelişmeler sonucu günümüz demokrasisi bir "Partiler Hükümeti" görüntüsünü kazanmıştır. Tek partinin hakim olduğu devletleri bir yana bıraktığımızda; her ülkede, genellikle, birden fazla partinin siyasî hayatın unsurları olarak birarada faaliyette bulunduğu görülmektedir.

Siyasî partilerin birarada oluşunun vasıf ve şekilleri, ülkenin partiler sistemini tayin eden esas faktördür. Ancak, belirli bir ülkede, belirli bir zamanda mevcut olan parti sistemi, hiç şüphesiz, siyasî hayat üzerinde etkili olan çok sayıda karmaşık faktörlerin bir sonucudur.

Bu faktörlerin bir kısmı, her ülkenin kendi bünyesine özgü olduğu halde (gelenek, tarih, dinî inanç ve iç zümreleşmeler vb. gibi); diğer bir kısmı ise, her ülke için geçerli olan bir etkiye sahip genel türdendir. (İdeolojik, teknik, sosyal ve ekonomik faktörler gibi.)

Genel faktörler arasında bulunan teknik faktör doğrudan doğruya seçim rejimi ile ilgilidir. M. Duverger "parti sistemleri ve seçim rejimi birbirinden ayrılmaz iki realitedir"¹ derken, parti sistemleri ile teknik faktörün esaslı olan seçim rejimi arasındaki sıkı ilişkiye işaret etmektedir. Teknik faktörün parti sistemi ve dolaylı olarak ülkenin siyasî rejimi üzerinde yaptığı büyük etki nedeniyle parti sistemleri ve seçim tekniği arasında mevcut olan ilişkileri incelemenin önemi hemen ortaya çıkmaktadır. Ancak bu ilişkileri incelemeye önce, meselenin açıklık kazanması amacıyla parti sistemleri hakkında açıklama yapmanın faydalı olacağı kanısındayız.

1) M. Duverger; "Les Partis Politiques", A. Colin, Paris 1958, s. 12.

1 — Parti Sistemleri :

Her ülke için, uzun bir devrede, partilerin sayısı, iç bünyeleri, ideolojileri, bir dereceye kadar karşılıklı büyüklükleri, ittifakları ve muhalefet tipleri, belirli bir kararlılık göstermektedir². Bu kararlılık özelliğiyledir ki, uzun dönemde, bir ülkenin “parti sistemini” açıklamak mümkün olabilmektedir. Parti sistemlerinin mukayeseli bir şekilde incelenmesi, bazıları arasında çok açık benzerlikler bulunduğunu tespit etmemize imkân vermektedir.

Bu sayede, siyasî rejimlerin bünyesi ve işleyişi üzerinde derin tesirlerde bulunan parti sistemlerinden herbir tipinin özelliklerini belirtmemiz sağlanabilmektedir. Bu bakımdan siyasî bilimcilerce genellikle kabul edilmiş olan ayırım, tek parti sistemleri ve çok parti sistemleri şeklindedir. Bu ayırım sadece parti sistemleri için yapılacak bir incelemeye esas teşkil etme bakımından geçerlidir. Çünkü, çok parti sistemlerinin batı demokrasisine, tek parti sistemlerinin de komünist veya faşist bir rejime tekabül ettiği her zaman için geçerli bir görüş olmadığından, kabul edilemez. Şöyleki; Afrika'nın yeni bağımsızlığa kavuşan bazı genç devletlerinde çok parti sistemi, batı demokrasisini gerçekleştirmekten fazla, feodal bir hâkimiyetin devam ettirilebilmesi için bir araç olarak kullanılmaktadır. Buna karşılık, tek parti sistemi kimi zaman o ülkede demokratlaşma gayretini ifade edebilmektedir. (Memleketimizde CHP'nin çok partili rejime kadar olan süredeki durumu) Ayrıca, çok partili sistemler hâkim parti kavramının gerçekleşmesi halinde çok parti sistemleri ile tek parti sistemleri arasında bir bağlantı teessüs etmektedir diyebiliriz.

Bununla beraber, tek parti sisteminde seçim tekniği, seçmeni seçime alıştıran fonksiyonu yanında “plebisiter” bir görünüş arzettiğinden, tek parti sistemi ile seçim rejimi arasındaki ilişkinin tayin edici hiçbir rolü yoktur. Bu nedenle, tek parti sisteminin ayrıca incelenmesini gerekli görmedik.

Çok parti sistemleri, tek parti sisteminin aksine, ülkenin siyasî hayatında en azından iki siyasî partinin varlığı ile gerçekleşmektedir. Ancak bunlardan birinin diğeri yada diğerleri üzerinde devamlı ezici bir üstünlüğe sahip olmaması gerekmektedir. Aksi taktirde, “Hakim Partinin gerçekleşmesi nedeniyle çok parti sisteminden söz etmek, rejimin işleyişi yönünden mümkün olamaz. Çok parti sistemleri arasında demokratik

2) A. Campbell; “Elections and The Political Order”, Wiley, New-York 1967 s. 161-211.

şirketlerin işleyiş ve rejimin arzettiği görüntü farklarına göre çift partili ve çok partili sistemler arasında bir ayırım yapmak siyasî bilimciler arasında adet haline gelmiştir.

Bir ülkenin siyasî hayatında sadece iki partinin hâkim durumda olması halinde, zorunlu olarak bunlardan biri seçimlerde mutlak çoğunluğu elde ederek iktidarı kazanacaktır. Bu durumda hükümet tek bir partiye dayanmakta ve parlamenter desteği ahenkli, homojen ve istikrarlı bir görüntüye sahip kılmaktadır. Ancak partilerin iç bünyeleriyle disiplin yönünden takındıkları davranışın önemi büyüktür. İngiliz çift parti sistemi ile Amerika Birleşik Devletleri çift parti sistemleri arasında bu yönden büyük fark vardır.

Bir ülkenin siyasî hayatında ikiden fazla parti iktidar için mücadelede iddialı iseler, bir partinin seçimlerde mutlak çoğunluğu kazanması, genellikle, hiç yoktur. Bu durumun istisnasını az gelişmiş ülkelerde tek partiye çok partili sistem arasında köprü fonksiyonu ifa eden "hakim partinin" siyasî hayata hakim olması halinde görmekteyiz. Ayrıca ülkemizde çok partili sistem içinde son iki seçimlerde, nispi seçim tekniğine rağmen, kültürel, tarihî ve hisfî nedenlerle Adalet Partisinin mutlak çoğunluğu elde ederek iktidarı kazanması da genel eğilime bir istisna olarak gösterilebilir. Bununla beraber, istisnalar dışında normal olarak çok partili bir sistemde parlamenter bir çoğunluğun gerçekleşmesi için, koalisyon zorunludur.

Böyle bir koalisyon çoğunluğu ise, çift parti sisteminin tek bir partiye dayanan çoğunluğuna oranla; ahenksiz, dengesiz ve çok daha az homojen bir görüntü arz etmektedir. İngiliz Hükümetinin etkinliği ve istikrarlı durumu karşısında Kıta Avrupasının bazı ülkelerindeki hükümetlerin istikrarsızlığı ile karşılaştıkları güçlüklerin fazlalığı, iki çoğunluk sistemi arasındaki farkı gösteren somut bir örnektir.

Ayrıca, koalisyona katılan partilerin hepsi, birbirlerine bağlı durumda olduklarından, programlarını tam olarak uygulayamamaktadırlar. Parti, seçimlerde seçmenlere, yapılmış olan vaatlerin tutulmaması sorumluluğunu kolaylıkla diğer partilerin üzerine atabilme imkânına sahiptir. Bu nedenle seçimlerde vaadedilenler aşırı olduğundan, gerçekleştirilebilme olanakları şüphelidir³.

3) L. Leiserson; "Parties and Politics", A. Knopf, NewYork 1958 s. 72-90.

Çift parti ve tek partili sistem ayrımı önemli olmakla beraber, mübalehası üzerinde mübalağa etmemek gerekir. Şöyleki; ortak hazırlanan programlarla seçime girerek, iktidara geldiği taktirde bunları uygulayan istikrarlı ittifakların teşekkül ettiği durumlarda, işleyiş yönünden çok partili sistem çift partili sisteme çok yaklaşmaktadır. Özellikle iki türlü seçim rejimlerinde ikinci turda bu gibi ittifakların yapıldığı görülmektedir. Buna karşılık, çift parti sisteminde iki partiden herbiri esnek bünyeli bulunursa ve parti disiplini yokluğu dolayısıyla oy birliğinden yoksun bulunuyorsa, hükümet çoğunluğu ahenksiz ve istikrarsız olabilir. Bu tür çift parti sistemi, işleyiş yönünden çok partili sisteme yaklaşmaktadır. Bu nedendir ki; bazı siyasî bilimciler, esnek bünyeli ve oybirliğinden yoksun çift partiyi (ABD'deki iki partinin durumu gibi), İngiliz tipi katı bünyeli ve oybirliği disiplini olan çift partiden fazla çok partili sisteme yakın görmektedirler. Bu durumda, çok parti sistemlerinin iki büyük tipi arasında mutavassıt birçok kategorilerin bulunduğunu ve herbirinin de ayrıca birçok çeşitleri kapsadığını söyleyebiliriz. Ancak, biz sadece çok parti tipleriyle çift parti tipleri üzerinde tamamlayıcı bilgi vermeye yetineceğiz.

A — Çok Parti Tipleri:

Bu tipler; partilerin sayısı, karşılıklı büyüklükleri, bünyeleri, teşkilâtları ve yaptıkları ittifaklar gözönünde bulundurularak tayin edilebilir. Örneğin; Fransız sisteminin orijinalliği partilerin fazlalığından ziyade teşkilâtlarının zayıflığına dayanmaktadır⁴. Özellikle sağ ve merkez partilerinin disiplinli olmamaları ve halkı zayıf çevrelemeleri fiiliyatta partilerin artması yönünden şiddetlendirici bir rol oynamaktadır.

Partilerin sayısını esas olarak aldığımızda çok parti tipleri, teorik olarak sonsuzdur. Ancak bu tipleri, fiilen siyasî hayatın dinamizmi içinde açık olarak sınırlanmış üç büyük kategoriye ayırmamız mümkündür:

— Üç partili ülkeler (Belçika, Avustralya)

— 4-6 partiye sahip ülkeler (Fransa, İtalya ve İskandinav Ülkeleri) Ancak bu kategoride bazen parlamenter gruplar sunî ve geçici olarak bu rakamı yükseltebilirler.

— Çok büyük sayıda partiye sahip olan ülkeler (1914 Dünya savaşından önce Avusturya)

Bu kategori, siyasî eğilimler yanında etnik ve bölgesel bölünmelerin bir arada oluşuyla ortaya çıkmaktadır.

4) M. Duverger; "Les Institutions Politiques", F.U.F. Paris 1966 s. 82.

Üçlü parti sistemi, bazı durumlarda, iki ayrı çift parti sistemi arasında geçici bir dönemi ifade etmektedir. Şöyleki; İngiltere'de Birinci Dünya Savaşından sonra, "Muhafazakâr-Liberal" ikilisinin "Muhafazakâr-İşçi" ikilisine dönüşebilmesi için 1920-1935 yılları arasında geçici olarak, "muhafazakâr-liberal-işçi" üçlüsü siyasî sistemi nitelendirmiştir. Bu durum yanında, çok partili sistemde işleyiş yönünden, partiler arasında yapılan anlaşma ve ittifaklar, sistemin fizyonomisi yönünden büyük ve derinlemesine değişmeler yapabilmektedir.

Partiler yaptıkları ittifaklarla seçmenin karşısına ortak bir programla çıkarak parlamentoda devamlı ve ahenkli bir koalisyonun teşekkülüne imkân verebilmektedir. Çok partili sistem içinde bu tür koalisyonlar, işleyiş yönünden çift parti sistemine çok yaklaşarak, parti çokluğunun işleyiş şeklinden uzaklaşmaktadır. Bu ittifaklarda partiler etiketlerini muhafaza ettiklerinden sistemin dış görünüşü çok partili olmakla beraber, işleyiş mekanizması bir nevi çift parti sistemini hakim kılmaktadır. Çift parti sistemine yakınlaşmanın derecesi, doğrudan doğruya ittifakların dayanıklılığının ve koalisyona iştirak eden partilerin disiplinli olmalarının bir fonksiyonudur. İttifaklar sağlam ve partiler disiplinli ise koalisyonun, işleyiş yönünden çift parti sistemine benzeyişi artar. Örnek olarak 1925 yılına kadar Hollanda'daki partilerin yapmış olduğu ittifaklarla yarattıkları ikili durumu gösterebiliriz. İttifaklar belirli ölçüde hukukî bir realiteyi yansıtmaktadır. Bu realitenin arkasındaki sosyal durum parti sistemi üzerinde etkili olan bir faktör olduğundan incelenmesi gerekir.

Sosyal durum, doğrudan doğruya partilerin iç bünyesini ilgilendirmektedir. Fransa, İtalya, Almanya ve diğer Avrupa ülkelerinde bütün partiler zorunlu olarak aynı görüntülü bir bünyeye sahip olmayıp, bünye tiplerinin çeşitliliği kural haline gelmiştir. (Tabii çok partili rejimler söz konusudur). Genellikle, muhafazakâr, liberal ve radikal partilerin bünyeleri kadro partisi bünyesine benzediği halde, sosyalist partileri kitle partisi bünyesini arzetmektedirler. Kadro ve kitle partileri arasında karma bünyeli birçok parti bulunmaktadır. Özellikle hristiyan demokrat partileri, ülkelere göre kadro-kitle bünyelerinin üstünlük derecesi değiştiğinden bu gruba sokulabilir.

Bünye nedeniyledir ki; iki ülkenin muhafazakâr partileri arasındaki benzerlik (iki ayrı sosyal bünyeye rağmen), bir ülkenin sosyalist ve muhafazakâr partileri arasındaki benzerlikten daha fazladır. Bununla beraber, her ülkenin parti sistemini ülkenin bünyesi ile nitelendirmek mümkündür. Çünkü, her milletin kendine özgü özellikleri, partilerine belirli ortak bir renk vermektedir. Örneğin Fransız milletin ferdiyetçi davran-

şı, partilerine Kuzey ülkelerine nazaran daha zayıf bir teşkilatlanmanın hâkim olması sonucunu doğurmıştır.

Sosyal durum yanında, partilerin ortalama büyüklükleri (üye sayısı, teşkilâtın yaygınlığı gibi) işleyiş yönünden önemli sonuçlar doğurmaktadır. Fransa'da 1945-47 yılları arasında parti sisteminin sağlamlığı, parlamentoda oy disiplini benimsenmiş, milletvekili sandalyelerinin yüzde 75'ini temsil eden kuvvetli bir şekilde teşkilatlanmış iktidardaki koalisyon hükûmetnin üç partisinden (M.R.P. - S.F.I.O. - P.C.) ileri geliyordu⁵: 1947 yılında aşırı sol partinin koalisyondan çekilmesiyle koalisyonun belirli ölçüde kuvveti azalmış ve bu kamu oyunu etkilemişti

B — Çift Parti Tipleri :

Çift parti tiplerinde sadece iki partinin varlığından ötürü, sayı faktörünün çok parti tiplerinde oynadığı rolü oynyamadığını görmekteyiz.

Ancak bazı özel hallerde, sisteme hakim iki büyük partinin aynı sayıda milletvekiline sahip olması; çok küçük grupların varlığı ile sistemin işleyişini tamamiyle değiştirebilir. Bu durumlarda bağımsız milletvekillerinin çok önemli bir rol oynadığı görülmüştür: Örneğin Amerika Birleşik Devletler Kongresinde olduğu gibi.

Ayrıca çift parti tiplerinde, çok parti tiplerinde olduğu gibi, ittifaklar yapmak imkânı prensip olarak mümkün değildir. İttifak yapıldığı takdirde, çift parti yerine fiilen tek partinin siyasî hayat üzerinde hâkimiyetinden bahsetmek gerekir. Bununla beraber bazı anormal durumlarda, özellikle savaş sıralarında; yüksek millî menfaatler nedeniyle ittifaklar yapılarak "millî birliklerin" kurulduğu görülmüştür. Savaş sırasında, bu tür bir "millî birlik" hükûmetinin İngiltere'yi yönetmiş olduğunu görmekteyiz.

Çift parti tipleri yönünden partilerin karşılıklı büyüklükleri, daha belirli bir tipoloji yapılmasını sağlamaktadır. Bu bakımdan üç ayrı durum ayırdetmek mümkündür;

— Sisteme hâkim olan her iki parti uzun bir dönemde, ortalama olarak çok az farklı ölçülere sahip olduğundan, seçimlerde iktidarı değiştirmek için çok az bir oy farkı yeterlidir. Az oy nedeniyle iktidarın kısa dönemlerde el değiştirmesi mümkündür.

5) Jacques Fauvet; "IV. Republique", Lafont, Paris 1959, s. 75..

— Sistemin iki büyük partisi arasında mevcut olan büyük oy farkı ve dolayısıyla milletvekilleriyle temsil edilme yönünden de mevcut olan fark, uzun bir dönem için iktidarın aynı partide kalmasını sağlayabilmektedir. Bu durumlarda iktidarda uzun süre kalmanın yaptığı yıpratma, muhalefet partisinin gelişmesini ve gelecekteki başarısını mümkün kılmaktadır. Bu halde iktidarın değişmesi uzun süreler sonra mümkündür.

— Sistemi nitelendiren iki büyük parti arasındaki fark, gerek oy, gerek temsil edilme yönlerinden çok büyük olup, muhalefetteki parti için iktidara geçmek ümidi çok uzun bir dönem için söz konusu değildir. Bu durumda “çift parti sisteminden” ziyade “hakim parti sistemine” yaklaşılmaktadır.

Yukarda belirttiğimiz durumların ayırılması bazı hallerde adamakıllı güç olmaktadır. Ancak tarihî gelişme içinde siyasî realitede açık örneklerine rastlanmaktadır. Şöyleki; XIX. Yüzyılda İngiltere ve Birinci Dünya Savaşından önce A.B.D. de partilerin durumu ikinci tipe uymakta idi. İkinci Dünya Savaşından sonra her iki ülkede partiler birinci tipe uygun bir görüntü arz etmektedirler.

Çift partinin devamlılığı ve işlemesi yönünden, partiler arasındaki muhalefetin belirli bir haddi aşmaması, iki partinin de aynı temel prensiplere dayanarak rejim düzenini benimsemeleri ve hür bir atmosfer içinde iktidar mücadelesinin yapılması gerekmektedir. Ancak böyle bir durumda teknik bakımdan çift parti sisteminin işlemesi mümkün olur. Aksi takdirde iki partiden birisi ihtilâlcı bir hüviyette ise, iktidarın devamlı bir şekilde eline geçmesi ve çift parti sisteminin işlememesi için seçimde çoğunluğu sağlaması yeterlidir. Buna mukabil çok partili bir sistemde kuvvetli bir ihtilâlcı partinin mevcudiyetine rağmen —anormal durumlarda tek başına iktidarı alması ihtimali bir yana bırakılmak şartıyla— sistemin rahatlıkla işlediğini müşahade etmek mümkündür (İtalya’daki sistem gibi).

Bu durum karşısında çift partili sistemde, sistemin ihtilâlcı partiyeye rağmen devam edebilmesi için ihtilâlcı partinin çok zayıf olması, yani üçüncü tipe uygunluğu zorunludur. Ancak ihtilâlcı parti kuvvetlendiği takdirde, iktidardaki yıpranan parti iki alması ile karşı karşıya kalır: ya iktidarı devreder veyahut ihtilâlcı partiyeyi kapatır. Her iki durumda da çift parti sistemine son verilmiş olmaktadır.

Çift parti tipleri yönünden, parti disiplini faktörüne dayanılarak yapılan ayırım siyasî realitedeki durumları daha iyi yansıtmaktadır. Bu ba-

kimdan İngiltere ve ABD.'de uygulanan çift parti sistemi arasında büyük bir fark vardır.

İngiliz çift parti sistemini nitelendiren her iki parti homojen bir bünyeye sahip olup, parti disiplini vasıtasıyla oy birliğini sağlamışlardır. Partinin görüşlerine aykırı oy kullananlara karşı uygulanan müeyyide çok şiddetli olduğundan birlik yerleşmiş durumdadır. Bu yoldan hükûmetin otorite ve etkinliği sağlanmış olmaktadır. Bunun aksine ABD.'nin Kongresinde iki partiyi temsilen gelmiş olan her senatör veya temsilci partisine danışmaksızın, partisinden emir almadan, şahsî görüşlerine göre oyunu kullanmaktadır. Dolayısıyla bir meselenin kongrede münakaşası sırasında "Cumhuriyetçi-Demokrat" ayrımı muhalefet çizgisini göstermemektedir. Kongrede her soruna göre, parti ayrımına uymayan bir çoğunluk ve muhalefet teşekkül etmektedir. Bu nedenle, ABD.'nin yumuşak siyasî çift parti tipi, sonuçları bakımından İngiliz tipi sert çift partiden fazla, çok partili sisteme yakındır. Bu görüntüsü ile "pseudobipartism" niteliğini taşımaktadır⁶. Kongrede bir kanunu çıkartmak isteyen başkanın durumu, Fransa'da IV. Cumhuriyet devrinde bir kanunu çıkartmak isteyen koalisyon hükûmetleri şeflerine benzetilebilir. Başkan, parti disiplini yokluğu nedeniyle her sorunda çoğunluktan emin olmayıp, sabırla bunu sağlamak zorundadır. Kendisinin çoğunluk partisi lideri olmasının hiç bir önemi yoktur. Parti kadro partisi hüviyetinde olduğundan, her parlamenter karar verme serbestliğini tam olarak muhafaza etmektedir. Dolayısıyla, başkanın siyasî realitede dayandığı çoğunluk, çok partili sistemdeki gibi bir koalisyon görüntüsü arz etmektedir. Bu koalisyon partiler yerine, farklı görüşlere sahip olabilen fertlerden teşekkül etmektedir.

Günümüzde siyasî rejimlerin sınıflanması yapılırken, genellikle, İngiliz tipi sert çift parti rejimleri ile çok partili veya Amerikan tipi (Pseudo) çift parti rejimleri arasında bir ayrım yapmak adet haline gelmiştir⁷. Sert çift parti tipinde parlamenter mekanizma, yürütme ile birlikte çok iyi işlemektedir. İngiltere'de, tarihî gelişim içinde iktidar önce Taç'tan parlamentoya, daha sonra parlamentodan hükûmete geçerek devamlılık ve etkinliğini sağlamıştır⁸. Buna karşılık, çok parti veya "pseudo" çift parti sistemleri, parlamenter rejimin işleminde olumsuz rol oynamakta ve

6) M. Duverger; "Les Partis Politiques", s. 85.

7) M. Ostrogorski; "Democracy and The Organization of Political Parties, I - England", Anchor, NewYork 1964, s. 15.

8) H. Morisson; "Government and Parliament", London 1964, s. 18-35
N. Nicholson; "People and Parliament", London 1958, s. 15-53.

hükümet, her zaman çözülmeye uygun bünyeli bir çoğunluğa dayandığından kararsız ve az etkili olmaktadır. Bu tür bir rejim, sakin devirlerde problemlerinin siyasî olmaktan fazla idarî bir görüntü arzettiği küçük ülkelerde, büyük ülkelere oranla daha uygun bir şekilde işlemektedir.

Büyük ülkelerde, disiplinli bir partinin tek başına mutlak çoğunluğu elde ettiği zamanlar, parlamenter sistem hükümetin etkinliği yönünden iyi işlemektedir. Parti sisteminin rejime getirmiş olduğu bu tür güçlüklerden bir kısmı başkanlık sistemi ile giderilmektedir. Şöyle ki; başkan halk tarafından seçildiğinden ötürü, meclis tarafından düşürülemediğinden, hükümete kararlılık sağlayabilmektedir. Ancak yürütme organı İngiliz Sistemindeki kadar etkili olamamaktadır. Çünkü kuvvetler arasında cereyan eden çekişmeler, vasıtalı olarak kararların işleyişini yavaşlatabilmektedir. Bununla beraber başkan, çok parti yada sözde çift parti görüntülü sistemlerin hükümetin etkinliği yönünden yaratmış olduğu sakıncalı durumları, belirli bir ölçüde giderebildiğinden, sistemin iyi çalışmasını sağlamaktadır.

Parti sistemleri hakkında yaptığımız açıklamalardan sonra şimdi bu hususların seçim tekniği ile ilişkilerini inceleyebiliriz.

II — Seçim Tekniğinin Etkileri :

Seçim tekniğinin genel faktör olarak iktisadî, sosyal ve tarihî faktörler yanında siyasî hayat üzerinde derin etkilerde bulunduğunu kabul etmek gerekir. Esasen seçim tekniğinin etkileri, M. Duverger tarafından üç sosyolojik kural ile formüllemmiştir⁹. Şöyleki;

- Tek turlu çoğunluk sistemi, çift partinin teşekkülünü
- İki turlu çoğunluk sistemi, ittifaklarla yumuşatılmış çok parti sistemi.
- Nisbî temsil sistemi de, sert, bağımsız, çok partinin siyasî hayata hakim olmasını gerçekleştirmektedir.

Bununla beraber, seçim rejimleri ile parti sistemleri arasındaki ilişki mekanik ve otomatik değildir. Diğer bir deyişle, belirli bir seçim rejiminin mutlaka şu yada bu parti sistemini yaratacağı iddia edilemez. Bu durumun en iyi örneğini, seçim tekniği olarak nisbî temsil sisteminin uygulandığı memleketimizde görmek mümkündür. 1961 senesinde yapılan seçimler, Demokrat Parti'nin Devrim sonrasında hangi parti tarafından temsil edileceği tam olarak belirlenmediği gerekçesiyle bir yana bırakılacak

9) M. Duverger; a.g.e., s. 75.

olursa, son iki genel seçimde, nisbî temsil sistemine rağmen, çift parti sisteminin işlediğini, açıkça görmekteyiz. Seçim tekniğinin yaptığı normal etkinin aksine bu çift parti görüntüsünün nedenleri çeşitlidir: Seçmenler, partilerin iktisadî politikalarındaki farklılığa rağmen, Türkiye İşçi Partisi hariç hemen, hemen aynı siyasî eğilimleri temsil etmelerinden, psikolojik faktörlerin tesiri altında kalarak; daima en fazla güçlü görünen iki parti arasında oylarını dağıtma alışkanlığına sahiptir. Seçmen kütlelerinin çoğunluğunu teşkil eden köylüler, iki büyük parti lehine partizanca davranışlar benimsediklerinden, bu davranış oyların daima bu iki parti etrafında toplanmasını sağlamaktadır. Ayrıca, genel kültür seviyesinin fazla yüksek olmaması, oyların çeşitli partiler arasında dağılmasını önliyen bir başka faktör rolünü oynamaktadır.

Belirli seçim tekniğinin, belirli parti sistemini ortaya çıkarmadığını gösteren ülkemiz örneğine rağmen, seçim rejiminin, belirli parti sistemi yönünde itici faktör rolünü oynadığını kabul etmek gerekir. Ancak, parti sistemleriyle seçim rejimleri arasındaki ilişkiler tek yönlü değildir. Parti sistemi de belirli bir seçim tekniğinin uygulanması yönünde etkili olmaktadır. Örneğin İngiltere’de tek turlu çoğunluk rejimi çift parti sistemini yarattığı gibi, çift parti sistemi de tek turlu çoğunluk rejiminin uygulanmasını kabul ettirmiştir.

Seçim tekniği, parti sistemleri üzerinde, hızlandırıcı ve durdurucu olmak üzere iki türlü etkide bulunmaktadır. Bu bakımdan, seçim tekniğinin önce partilerin sayısı, daha sonra da partilerin iç bünyeleriyle karşılıklı bağılıklarının derecesi üzerindeki etkilerini belirteceğiz.

A — Seçim Tekniğinin Parti Sayısına Etkileri :

Tek turlu çoğunluk rejimi, anglosakson ülkelerinde görüldüğü gibi, çift parti sisteminin yerleşmesini sağlamaktadır. Bu hususta seçim tekniği, mekanik ve psikolojik olmak üzere iki faktöre dayanarak etkili olmaktadır. Tek turlu seçim tekniğinin mekanik faktörü, iktidarı ele geçiremeyen zayıf partinin seçimde aldığı oylara kıyasla, parlamentoda “eksik temsil edilmesi” şeklinde etkili olmaktadır. Diğer bir deyişle, seçimi kaybeden partinin kazandığı milletvekillerinin oranı, elde ettiği oyların yüzdesinden düşüktür. Dolayısıyla çift partili sistemde muhalefetteki parti, iktidar partisine göre noksan temsil edilmektedir. Noksan temsil edilme, “Küp Kanunu’na” göre, yani partilerin aldıkları oy oranı (A/B), avam kamarasındaki milletvekillerinin oranına (A^3/B^3) eşit olma, şeklinde tespit edilmektedir.

Bu seçim tekniğinde üçüncü bir partinin “noksan temsil edilmesi”, mekanik faktör gereğince hızlanmakta ve daha kuvvetli olmaktadır. Böylece seçim sistemi, üçüncü bir partinin kuvvetlenmesine karşı önleyici bir rol oynamaktadır.

Seçim tekniği ile ilgili olarak, psikolojik faktör ve hızlandırıcı bir fonksiyon görmektedir. Şöyleki; seçmenler belirli bir süre sonra tek türlü çoğunluk sisteminde, üçüncü bir partiye verdikleri oyun siyasî hayat üzerinde bir etkisi olmadığını anlamakta ve oylarını etkinlik yönünden iki parti arasında dağıtmaktadırlar. Seçmenin iki parti arasında oy dağıtma davranışı, “noksan temsil edilme” olayı ile birlikte, en zayıf olan partinin aleyhine çalışarak, bu partinin siyasî hayattaki etkinliğini son derece azaltmaktadır. Örneğin İngiltere’de 1920-1935 yılları arasında liberallerin ifa ettikleri fonksiyon, seçmenlerin bu tip davranışı ve “noksan temsil edilme” ile elinden alınmıştır.

Nisbî temsil sistemi, partilerin sayısı yönünden, tek türlü çoğunluğun tamamıyla tersi bir etkide bulunmaktadır. Nisbî temsil genellikle, partilerin sayısını arttırma eğilimini bünyesinde taşımaktadır. Nisbî temsil evvelâ, zayıf olsalar bile, mevcut partilerin korunmasını sağlamaktadır. Bu teknik ile, “noksan temsil edilme” söz konusu olmadığından ve seçmenler üzerinde “oyum boşa gider” gibisinden psikolojik bir baskı olmadığından, siyasî eğilimlerin ayrı ayrı temsil edilebilmeleri mümkün olmaktadır. İkinci olarak, seçmenlerin davranışlarıyla kutuplaşmayı önlemesi, mevcut partiler içindeki farklı eğilimlerin parçalanmasını ve yeni parti olarak ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Oysaki, tek türlü çoğunluk sisteminde hizipleşmeler varsa da, bunlar sınırlı ve geçici bir nitelik taşırlar, yeni parti şekline dönüşmeleri son derece enderdir.

Nisbî temsilin parti sayısını arttırıcı eğilimi, mevcut partilerin parçalanmasından daha ziyade, yeni partilerin çoğalması şeklinde görülmektedir. Bu teknik ile, yeni partiler, seçmenler arasında kendine müşteri bulabileceğinden, çok parti sistemi mekanizmasının içine kolaylıkla girebilmektedirler. Bu nedenledir ki; parti sayısının aşırı olmasını önlemek için tam nisbî sistem —ideal şekliyle bütün ülkenin tek bir seçim bölgesi addedilip, partiler tarafından tek bir liste gösterilmesi ve artıkların millî plânda ele alınması— uygulanmayıp, çeşitli çoğunluk sistemleriyle tashih edilmektedir. Nisbî temsil sistemine artıkların bölgesel dağılımı, milletvekillerinin dağılımına iştirak için belirli bir oranda oy kazanma zorunluluğu, Høndt veya en kuvvetli ortalama metodu gibi usullerin ilâve edilmesi uygulandığı ülkelerde mekanizmanın açık bir şekilde küçük partiler aleyhine işle-

mesi sonuğunu doğurmaktadır. Partilerin sayısını arttırma eğilimini önlemek gayesiyle ilâve edilmiş metodlara rağmen nisbî temsil, sosyal ve siyasi gelişimin kaldırmaya temayül ettiği eski partilerin ömrünü uzattığı gibi, yeni partilerin de belirli bir derecede, ortaya çıkmasını kolaylaştırmaktadır.

İki türlü çoğunluk sisteminin parti sayısı yönünden yaptığı etkileri belirtmek diğer iki sisteme kıyasla çok daha zordur. Teorik olarak bu sistemde, ikinci turun varlığı, parti sayısının çoğalması yönünden bir etkiye sahiptir. İkinci turda yakın eğilimler "ballotage" oylamasıyla her zaman guruplanabileceklerinden, birinci turda ayrı parti olarak seçmenin karşısına çıkmaları adet haline gelmiştir. Birinci turda oyların kutuplaşması ve "noksan temsil edilme" olayları işlemediğinden, her türlü siyasî eğilim nisbî temsildeki gibi, partiler tarafından temsil edilebilmektedir. Ancak ikinci turda yakın eğilimli partiler arasında yapılan ittifaklar nedeniyle oylarda bir kutuplaşma söz konusu olabilmektedir. Esasen bu rejimde ikinci turda yapılan ittifaklar, nisbî temsil ile olan farklılığın özünü teşkil etmektedir. İki türlü oylama, çok partili sistemin yerleşmesini sağlamakla beraber, bazı hallerde çok parti sistemi içinde yakın eğilimli partilerin ittifaklar yapabilmesiyle iki gurubun teşekkül etmesine ve sistemin işleyiş yönünden çift parti görüntüsü kazanmasına imkân vermektedir. Bunun en güzel örneklerini III. Cumhuriyet devrinde, Fransada radikallerin liderliğinde yapılan ittifaklarla çok partili sistemin işleyişinde bulmak mümkündür.

B — Seçim Tekniğinin Parti İç Bünyesi ve Karşılıklı Bağlılık Üzerinde Etkileri :

Partilerin coğrafi, tarihi, iktisadî ve sosyal faktörlerin etkisi altında bünye yönünden bir farklılık gösterdikleri bir gerçektir. Bünye farklılığını yaratan faktörlere seçim tekniğini de ilâve etmek mümkündür. Ancak seçim tekniğinde partilerin bünyesi yönünden önemli olan husus, nisbî temsil, tek veya çift türlü çoğunluk sisteminin bizzatıhi kendisinden ziyade, oylamanın şeklidir. Liste oylaması yada bir adaya oy verme (uninomiale) şekline göre parti bünyesinde farklılık olmaktadır.

Çok genel bir şekilde diyebiliriz ki; liste oylaması parti bünyesini kuvvetlendirdiği halde, unnomiale oylama aksi yönde etkili olmaktadır. Normal olarak dar bir seçim bölgesi içinde yapılan unnomiale oylamada yani bir tek aday için oy vermede, adayın kişiliği önemli bir rol oynamakta ve tekrar seçilebilmesi partisinden ziyade şahsına bağlı bulunmaktadır. Fransa'da III. Cumhuriyet devrinde birçok şahsiyetler, parti değiştirdikleri hal-

de seçim bölgelerinde rahatlıkla seçilebiliyorlardı. Dolayısıyla, parlamentoda parlamenter gruplar disiplinli hareket etmiyerek millî bir politika yerine, daha fazla seçim bölgesinin menfaatleri gözönünde tutmaktadırlar. Bu davranışla unnominale oylama, ahenksiz ve disiplinsiz parlamenter gruplarla parti teşkilâtının aşırı derecede ademimerkeziyetçi ve dağınık, merkezle ilişkisi çok zayıf seçim mekanizması şeklinde teşekkülüne sebep olmaktadır. Bu genel eğilim yanında, İngiltere’de olduğu gibi istisnaî durumlar da vardır. Bu ülkede dar seçim bölgesi içinde “unnominale” oylama uygulanmasına rağmen, bir adayın seçilmesi, kilişğinden çok partisine bağlı bir görüntü arz etmektedir. Kitle partisi hüviyetiyle merkezleşme cereyanının kuvvetli olması, parlamentoda parti disiplinini sağladığı gibi, kültür seviyesi yüksek olan İngiliz seçmenin davranışı da, partinin üstün rol oynaması yönünde olumlu etkide bulunmaktadır.

Tek bir adaya oy vermenin aksine, kitle oylamasında kişiliğin rolü büyük ölçüde parti lehine ortadan kalkmaktadır. Ancak liste başı uygulaması kişisel bir prestij ihtiva etmekle beraber, “liste kuyruğu” da parti yöneticilerinin belirli bir otorite ve disiplinini yansıtmaktadır. Liste oylamasında seçim bölgesinin büyük olması da aday kişiliğinin etkisini parti lehine azaltmaktadır.

Seçim bölgesinin büyüklüğü, adayın seçmen tarafından tanınmasını belirli ölçüde önlemektedir. Aday kişiliğinin etkinlik derecesini tipik in-

hiraf $\sigma = \sqrt{\frac{(x_1 - \bar{x})^2}{n}}$ ve inhiraf katsayısını kullanarak istatistikî metodlarla saptamak mümkündür¹⁰.

Liste oylama şekillerinden partiye en fazla üstünlük sağhyanı, “bloke liste” sistemidir. Bu şekil, nisbî temsil sistemiyle birlikte olduğu zaman partinin adaylar ve milletvekilleri üzerindeki baskısı dolayısıyla, parti otorite ve disiplini son derece artmaktadır. Bir milletvekilinin tekrar seçilebilmesi listede işgal edeceği yere bağlı olduğundan ve ön seçimin yapılmadığı ülkelerde liste parti tarafından tanzim edildiğinden, partinin otoritesi kuvvetli ve sert olmaktadır. Dolayısıyla partamentoda kuvvetli bir disiplin sağlandığı gibi, seçimlerde listelerin başarısı parti propogandasına bağlı olduğundan; parti teşkilâtında da merkezizyetçilik artmaktadır. Bu durum, sert ve katı partilerin teşekkülüne sebep olmaktadır.

10) Haydar Furgay; “Seçim Sistemi Meselesinde İstatistik Metodun Tatbiki” Forum, Cilt 4, sayı 44, 15 Ocak 1956 s. 13.

Bloke liste oylaması yerine karma liste imkânlarının tanındığı durumlarda; çoğunluk sistemlerinde normal olarak, nisbî temsil sistemlerinde ise istisnai olarak partilerin sertliği, otorite ve disiplini azalarak, adayın kişiliğinin önemi tekrar ortaya çıkmaktadır. Ancak, karma listenin şimdiye kadar uygulandığı yerlerde inceleme sonuçlarına göre, seçmenlerin oy verirken karma listeyi pek yapmadıkları ve dolayısıyla, parti bünyesinin bloke liste oylamasında olduğu gibi kuvvetli, otoriter ve disiplinli niteliğini muhafaza ettiği görülmektedir.

Bir ülkede uygulanan oylama aynı olmakla beraber, bünye yönünden partiler arasında görülen farklar, diğer genel faktörlerin eseri olmaktadır. Aynı ülkedeki sağ ve sol partiler arasında bu gibi bünye farkları görmek mümkündür.

Partiler arasındaki karşılıklı bağlılık yönünden seçim tekniğinin etkisi, ülkede uygulanan sisteme göre değişmektedir. Tek turlu çoğunluk sisteminin uygulandığı yerlerde çift parti sisteminin gerçekleşmesiyle, iktidarda tek bir parti bulunduğu gibi, muhalefeti de tek bir partinin temsil etmesinden dolayı, partilerin karşılıklı bağlılığı söz konusu değildir. Bu durumda partiler birbirlerine karşı tam bağımsızlık arzetmektedirler. Tek turlu oylama ile geçiş dönemini temsil eden çok partili bir durum olduğunda, çok sağlam ittifakların yapıldığı görülmektedir. Bununla beraber, partilerin karşılıklı bağlılığı, özellikle çok sayılı parti sistemlerinde önemli bir nitelik taşımaktadır. Bu sistemlerde hükümet çoğunluğunun sağlanıp devam edebilmesi, genellikle partilerin yapacakları ittifaklarla mümkündür. Partiler arasında yapılan ittifakların uygulamada, seçimlerden sonra hükümeti kurmak için yapılan ittifaklar ve seçimler için yapılan ittifaklar olmak üzere iki tür olduğu görülmektedir. Seçimler için yapılan ittifaklar, seçimlerden sonra hükümet koalisyonuna dönüşmekle beraber, hükümeti kurma koalisyonlarının seçim ittifaklarına dönüştüğü söylenemez. Nisbî temsil sisteminde seçim ittifakları yapılmadan seçimlere girildiği ve seçimlerden sonra zayıf hükümetlerin kurulduğu görülmektedir. Genellikle ittifaklarla kurulan bu tip hükümetler istikrarlı bir görüntüye sahip değildir.

Seçim sistemleri arasında iki turlu çoğunluk, genellikle partilerin karşılıklı olarak bağlılığını en fazla arttıran bir sistem niteliğini taşımaktadır. Özellikle ikinci tur oylaması, ittifakları geliştiren ve parti bağlılığını arttıran faktör rolünü oynamaktadır.

Ancak, seçimler için yapılmış olan ittifakların hükümet kurma ittifaklarına dönüşebilmesi için parti kurmay heyetinin kuvvetler durumuna da-

yanarak alacağı karar çok ağır basmaktadır. Seçimler sırasında birinci turda az oy almış veya kazanma şansının ikinci turda azalacağını tahmin eden partiler, ikinci tur oylamasında, aynı yada en yakın eğilimde olan kuvvetli parti lehine seçimden çekilmeyi kabullenerek, seçmenlerini o partinin adaylarına oy vermeye davet etmektedirler.

İki türlü çoğunluğun ittifakları, istisnaî olarak tek türlü çoğunluğun geçiş döneminde yarattığı çok parti sisteminin koalisyonlarından zayıf bir görüntü arz etmektedirler. Çünkü burada seçimlerden önce ittifakın yapılması hususunda karar verici durumda olanlar seçmenler değil, parti kurmay heyetidir. Teşekkülü zor olan bu ittifak, tek türlü oylama için geçici olarak kuvvetli bir şekilde söz konusudur. Çünkü seçim tekniği geçiş döneminden sonra çift partiyi gerçekleştireceğinden, koalisyona iştirak eden üçüncü parti, oylama ile saf dışı edilme yada koalisyonun kuvvetli partisi tarafından yutulma alternatifleriyle karşıkarşıyadır. İngilterede Liberaller, seçmenlerin oylarıyla siyasî hayattaki etkili rollerinden uzaklaşmışlardır.

Genel bir şekilde diyebiliriz ki; seçimler sırasında nisbî temsil partilerin tam bağımsızlığına, iki türlü çoğunluk kuvvetli ittifaklara, tek türlü çoğunluk da, genel eğilimi olan çift parti sisteminin şlediği zamanlar partilerin bağımsız olmasına, geçiş dönemini ifade eden üçlü parti durumlarında ise, geçici olarak kuvvetli ittifakların yapılmasına yol açmaktadır.

*
**

Yapmış olduğumuz açıklamalardan anlaşılacağı gibi; seçim tekniği; partilerin sayısı, iç bünyeleri ve karşılıklı bağılıkları üzerinde etkilerde bulunarak, ülkedeki siyasî rejimin görüntüsünü diğer faktörler yanında önemli ölçüde şekillendirmektedir. Ancak seçim tekniğinin bazı durumlarda, belirli bir siyasî parti sisteminin teşekkülü için etkinliği, uzun bir sürenin geçmesini gerektirmektedir. Bu nedenledir ki; seçim tekniğinin değişmesi, siyasî parti sisteminin kısa sürede değişmesini sağlayamayabilir. Bununla beraber, mutlak olarak seçim tekniğinin, diğer faktörlerle birlikte siyasî rejim üzerinde etkili olduğunu söylemek gerekir.